

А.С. Криклій, докт. екон. наук., проф.,
Г.О. Кришталь, асп.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ З ПИТАНЬ ЛІКВІДАЦІЇ БАНКУ

В статті розглядаються організація банківського нагляду під час проведення процедури ліквідації банку та шляхи її удосконалення.

In clause the organization of bank supervision on the time carry out process liquidation of bank and the ways of her perfect. are considered in this article.

З моменту становлення банківської системи в Україні минуло 14 років. Станом на 1.09.2005р. в Державному реєстрі банків значиться 185 банків, з них 163 банки мають ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій, разом з тим в стані ліквідації перебуває 20 банків (10.8% від загальної кількості банків в Державному реєстрі банків), з них 14 банків ліквідується за рішенням Національного банку України, 5 банків – за рішенням арбітражних судів та 1 банк – за рішенням зборів акціонерів банку. Більш як десять років свого існування банківська система України втратила майже 100 банків. І нині чимало банківських установ перебувають в стадії ліквідації, тому в наш час поставлене питання набуло значної актуальності.

Як свідчить практика, від банкрутства не застрахований жоден банк незалежно від розмірів його капіталу, організаційної структури чи належності до певної сфери економіки. За час існування банківської системи ті чи інші проблеми торкнулися практично всіх комерційних банків.

Проблемам банківського нагляду та зокрема питанням проведення процедури ліквідації банків особливу увагу приділили багато зарубіжних та вітчизняних авторів: Дж.Селбі, Б.Едвардс, К.Е.Раєвський, О.А.Мороз, Л.О.Примоска та інші. Але на сьогодні існує багато теоретичних, методологічних та практичних питань, щодо удосконалення процедури ліквідації банків. Томе дана стаття присвячена саме цим проблемам.

Ліквідація банку в кожному окремому випадку має свої чинники та специфічні особливості. Водночас у цих процесах є дуже багато спільного. Розгляньмо кілька прикладів.

Найбільш показовими є приклади добре відомих і досить потужних на той час банків – "Градобанку", "ІН-КО", "Відродження", "Денді", "Лісбанку", "Слов'янсько-го", "України".

Проблеми "Градобанку" розпочалися в 1997 р., коли його діяльність була обмежена рішеннями арбітражного суду та постановами прокуратури через накладення арешту на майно та грошові кошти саме в момент, коли потрібно було сплачувати кошти, надані урядом Німеччини для українських "остарбайтерів". Однак вирішальну роль відіграла ситуація з "Антарктикою", коли за рішенням Вищого арбітражного суду кошти банку було примусово списано на користь цієї фірми, що спричинило відплив головних клієнтів банку та започаткувало ланцюгову реакцію подальших негараздів.

Своєрідною була ситуація в банку "Відродження". Починаючи з 1994 р. тут виникли серйозні проблеми, пов'язані із втратою платоспроможності та ліквідності, до якої призвели величезні збитки, зумовлені його діяльністю.

Причинами цього були: неважена і ризикована кредитна політика банку, суттєві недоліки та упущення в роботі мережі його філій, низький рівень доходності та пов'язане з цим додаткове залучення коштів на міжбанківському ринку для виконання зобов'язань перед кредиторами.

Процедуру ліквідації банків визначено у главі 16 (ст. 87-98) Закону України "Про банки і банківську діяльність", розділі 6 Положення "Про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства", затвердженого постановою

Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 369, та інших законодавчих і нормативних актах, дія яких поширюється на окремі заходи процедури ліквідації.

Відповідно до цих нормативно-правових актів банк може бути ліквідований з ініціативи власників (акціонерів) або з ініціативи Національного банку України в судовому порядку на основі обґрунтованого висновку НБУ щодо доцільності ліквідації банку або рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора.

Рішення про ліквідацію банку може бути прийнято в разі порушення ним банківського законодавства чи інших нормативних актів Національного банку, що призвело до значної втрати активів або доходів і неплатоспроможності банку або завдало істотної шкоди інтересам клієнтів.

Під неплатоспроможністю банку слід розуміти його неспроможність протягом 1 міс. виконати законні вимоги кредиторів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менш як 1/3 мінімального розміру нормативного капіталу банку (норматив капіталу *НІ*).

Загроза істотної шкоди інтересам клієнтів може виникнути у випадках, коли:

- ♦ банк є критично недокапіталізованим або значно недокапіталізованим і загальні збори акціонерів банку не прийняли рішення щодо відновлення його платоспроможності шляхом проведення санації акціонерами або інвесторами;

- ♦ збитки за результатами фінансового року становлять 50% і більш як 50 % нормативного капіталу банку;

- ♦ протягом трьох років підряд збитки за результатами фінансового року становлять 10% і більш як 10 % нормативного капіталу банку;

- ♦ негативно класифіковані активи з урахуванням сформованих резервів під ці активи становлять 50% і більш як 50% від капіталу банку. До негативно класифікованих слід відносити активи, класифіковані за ступенем ризику як сумнівні або безнадійні;

- ♦ співвідношення суми коштів на кореспондентському рахунку та в касі банку до поточних рахунків клієнтів (норматив миттєвої ліквідності *Н4*) становить менш як 10 % і за відсутності інших джерел для підтримання миттєвої ліквідності;

- ♦ банк отримав за результатами інспектування загальну рейтингову оцінку "4" або "5" за системою CAMELS;

- ♦ банк свідомо не виконав вимоги Національного банку щодо розроблення програми фінансового оздоровлення.

Крім того, Національний банк в обов'язковому порядку має приймати рішення про ліквідацію банку, який є критично недокапіталізованим.

Законодавство України про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом при розгляді судом справи про визнання банку неплатоспроможним застосовується в частині, що не суперечить нормам Закону України "Про банки і банківську діяльність".

Якщо банк-боржник не спроможний виконати своїх зобов'язань відповідно до рішення суду про примусове стягнення протягом 6 міс. і за цей час не досягнуто домовленостей щодо реструктуризації визначеного боргу,

Національний банк України зобов'язаний відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку. Справа про визнання банку неплатоспроможним може бути порушена тільки після відкликання банківської ліцензії.

Виходячи із реалій розвитку банківської системи України та враховуючи широкі можливості законодавства, Національний банк України перед прийняттям рішення про ліквідацію банку повинен максимально повно використати можливості примусової реорганізації.

Хоча законодавством і передбачено можливість добровільної ліквідації за рішенням власників (акціонерів) банку, така ситуація на практиці малоймовірна. Зазвичай, (і це вже довів вітчизняний досвід) у таких випадках відбувається поглинання одного банку іншим шляхом купівлі, приєднання або перетворення.

Процес ліквідації банку, як і вся його діяльність, спрямований на захист його клієнтів і вкладників. Але якщо процедура заходів захисту в діючих банках певним чином відпрацьована, то у випадках із ліквідацією банків вона тільки задекларована законодавством. Насправді захист вкладників і клієнтів банку, який перебуває у стані ліквідації, повністю належить компетенції ліквідатора. Тому змінна ефективно здійснювати процедуру ліквідації є чи не єдиною гарантією захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

За законодавством України, ліквідація банку — тривалий процес, який може відбуватися протягом трьох років. Однак, існують певні протиріччя між Національним банком України та арбітражним судом. Наприклад, арбітражний суд має право призупинити ліквідаційний процес на невизначений строк, тому банки перебувають у затяжному процесі ліквідації. Така ситуація може бути штучно створена в інтересах певних кіл. Змінити її могло б, на нашу думку, прийняття положення про те, щоб після ухвалення Національним банком України рішення про ліквідацію того чи іншого банку через певний проміжок часу ніякі претензії до банку більше не подавалися.

Незважаючи на значну кількість ліквідованих банків, досвід проведення процедури ліквідації у нашій країні ще незначний. Більше того, він не узагальнений і не має наукового, правового, економічного обґрунтування. Тому кожна ліквідаційна процедура хоч і здійснюється з дотриманням певних норм та порядку, але щоразу організація і методика проведення заходів різні. Аналіз діяльності органів, які здійснюють ліквідацію банків, свідчить про те, що ефективність ліквідаційної процедури не завжди задовольняє вимоги Національного банку України та кредиторів. У роботі ліквідаторів та ліквідаційних комісій трапляються певні недоліки й помилки. Серед причин, які впливають на ефективність процедури ліквідації та повернення коштів кредиторам, однією з найважливіших є незадовільна робота ліквідаційних комісій.

Величезний досвід виконання ліквідаційної процедури, з'ясування причин та умов, які впливають на ефективність роботи ліквідатора, дає фахівцям НБУ здійснення ліквідації банку "Україна". Слід зазначити, що ліквідація такого системного банку, яким була "Україна", здійснюється вперше. Всі банки, які ліквідовувалися в країні до цього, хіба що можуть бути порівняні до філій чи відділень банку "Україна". А таких дирекцій, філій та відділень у цьому банку — понад 700. Маючи розгалужену структуру та значні обсяги активів, банк став своєрідним полігоном для нагромадження досвіду проведення процедури ліквідації, впровадження різних методик і заходів її організації, практичного застосування норм банківського права, інших законодавчих та нормативних актів.

Згідно із законодавством, яким регулюється банківська діяльність, ліквідацією можуть займатися як службовці НБУ, так і сторонні юридичні та фізичні особи. На

час, коли розпочиналася ліквідаційна процедура банку "Україна", при Міністерстві економіки функціонувало Агентство з питань банкрутства, яке мало певний досвід ліквідації, щоправда, не банків, а підприємств і організацій. Спільними зусиллями НБУ та уряду це Агентство було визначено Ліквідатором і займалося цією справою до червня 2002 р. Згодом з'ясувалося, що Агентство не в змозі своєчасно розраховуватися з першою чергою вкладників і кредиторів банку "Україна". І НБУ нічого не залишалося як усунути Агентство від цієї справи і взяти це питання у свої руки. У липні 2002 р. було створено нову ліквідаційну комісію та призначено ліквідатора банку повністю з працівників НБУ, які матеріально абсолютно незалежні від банку "Україна". Почалися виплати заощаджень фізичним особам, вклади яких не перевищували 50 тис. грн. На сьогодні банк повністю розрахувався з першою чергою кредиторів.

Всю процедуру ліквідації можна поділити на три етапи: організація, проведення та завершення процедури.

Для проведення процедури ліквідації з максимальною ефективністю слід насамперед якісно здійснити її організацію. Як вважають фахівці ліквідаційної комісії банку "Україна", найоптимальніший строк проведення організації ліквідаційної процедури — 1 місяць від початку її відкриття. Це обумовлено тим, що з часом більшість заходів втрачає свою актуальність, оскільки процедура ліквідації набуває рис важко керованого й непередбачуваного процесу.

Усі організаційні заходи можна поділити на дві групи: проведені до початку процедури ліквідації (з моменту прийняття рішення про ліквідацію банку та його оголошення) та здійснювані з початком ліквідації.

Перша група заходів:

Для створення органу управління процедурою ліквідації, а також для забезпечення ліквідації філій банку ліквідатор повинен мати змогу відбирати потрібних йому фахівців. Насамперед, це мають бути юристи, фахівці з бухгалтерської справи, валютних операцій та операцій з цінними паперами, спеціалісти, обізнані з роботою щодо повернення банківських кредитів, організацією оцінювання та продажу майна банку. Треба чітко визначити повноваження залучених до ліквідації осіб та затвердити їх відповідним нормативним документом.

Важливим в організації процедури ліквідації є визначення персоналу, який буде залучено ліквідатором до роботи з складу працівників банку. Як показує досвід ліквідації банку "Україна", без допомоги окремих працівників банку процедуру його ліквідації, принаймні на першому етапі, здійснювати досить складно. Разом з тим колишніх керівників, їхніх заступників, головних бухгалтерів та керівників середньої ланки банку до процедури ліквідації залучати не слід. Є багато випадків некоректної поведінки зазначених осіб, їх негативного впливу на дії працівників банку, а часом і на представників ліквідатора.

Друга група заходів:

Оголошення повноважень ліквідатора у процедурі ліквідації банку.

Забезпечення матеріальної відповідальності за збереження матеріальних цінностей банку, посилення охорони його установ. Для цього слід передбачити передачу всього майна, яке обліковується на балансі банку, матеріально відповідальним особам, призначеним ліквідатором, та укласти з ними відповідні договори про матеріально відповідальність. Крім того, слід посилити охорону об'єктів банківської установи, щоб запобігти виносу (вивезенню) майна банку. Ігнорування цих питань призводить до втрат ліквідаційної маси.

Проведення інвентаризації активів банку. Згідно з постановою Правління НБУ №369 для інвентаризації акти-

вів банку, що ліквідується, відводиться два місяці. Однак це робота складна і тривала, особливо, коли йдеться про системні банки. Для спрощення пропонується здійснювати її за окремими напрямками: основні засоби, комп'ютерна техніка, цінні папери та інші нематеріальні активи, кредитні вкладення тощо. Особливу увагу слід приділяти виявленню так званих прихованих активів: вкладенням банку в різні проекти, майну, переданому в тимчасове користування іншим організаціям, тощо. За результатами інвентаризації ліквідатор складає перелік активів банку, які становлять ліквідаційну масу.

Переведення інформаційних автоматизованих систем банку в режим обслуговування ліквідаційної процедури.

Формування переліку кредиторів і дебіторів банку та складання їх реєстру. Тут слід уважно перевірити відповідність визначених ліквідатором кредиторських вимог балансовим даним. Практика свідчить, що розбіжності, які виникають, можна виправити в ході складання реєстру кредиторів до затвердження його Національним банком.

Проведення роботи з передачі документів банку в архів. Її слід починати з самого початку ліквідаційної процедури, оскільки вона велика за обсягом і трудомістка.

На етапі проведення процедури ліквідації також виникають певні труднощі, які потребують врегулювання. Це насамперед складність повернення зобов'язань боржників. Так, на сьогодні у судах перебуває понад 500 справ із приводу проблемних кредитів, виданих банком "Україна". З деяких справ вже відбулася низка судів, подано багато апеляцій, здійснювалися розгляди справ за нововиявленими обставинами тощо. Понад 1000 справ знаходяться у виконавчій службі, але ця служба не завжди поспішає виконувати судові вердикти. В свою чергу, суди часто не стають на бік банку "Україна", всупереч прямому законодавчому дорученню.

Важливим питанням, яке слід, на нашу думку, вирішити найближчим часом є питання продажу проблемних зобов'язань перед банком. У ході ліквідації банку "Україна" банки періодично звертаються з пропозицією купити деякі його активи. На жаль, законодавство цього не допускає, насамперед через те, що певна інформація, яка має бути розкрита під час продажу, є банківською таємницею. Крім того, перш ніж виставити на продаж кредити, потрібно спочатку оцінити їх. А банк "Україна" потрапив до розряду банків, які мають частку державної власності. Хоч вона становить лише 0,07%, але це не дає можливості продавати відповідним чином неоцінені активи. З іншого боку, щоб оцінити проблемні кредити, по-

трібно розкрити банківську таємницю. Тому цей процес гальмується невідповідністю у законодавчих актах. Потрібно також законодавчо врегулювати питання нарахування відсотків за простроченими кредитами у період ліквідації банку, внести зміни до законодавства в частині сплати будь-якої заборгованості перед бюджетом, яка виникає в процесі ліквідації банку. На сьогодні в ході ліквідаційної процедури нараховуються і сплачуються всі податки, як це вимагається від будь-якого діючого суб'єкта підприємницької діяльності. Внаслідок цього значну частину коштів не отримують вкладники та кредитори банку, який перебуває в стадії ліквідації.

Закінчивши роботу з ліквідації, ліквідатор складає ліквідаційний баланс, який разом із матеріалами про його роботу подає до обласного управління Національного банку для розгляду й затвердження.

Після затвердження ліквідаційного балансу закривається накопичувальний рахунок, знищуються печатки та штампи банку і приймається рішення про вилучення банку з Державного реєстру банків.

Ліквідатор зобов'язаний передати документи банку, що ліквідується, на зберігання до архіву обласного управління Національного банку відповідно до Переліку документів Національного банку України, установ і організацій його системи, акціонерно-комерційних та комерційних банків України.

Після вилучення банку з Державного реєстру банків ліквідатор звільняється від будь-яких зобов'язань щодо ліквідації банку. Ліквідація банку вважається завершеною, а банк таким, що припинив свою діяльність, з часу внесення запису про це до Державного реєстру банків.

Ефективне здійснення процедури ліквідації є чи не єдиною гарантією захисту інтересів вкладників і кредиторів банку. Ліквідація як банкрута навіть одного банку істотно впливає на загальну політичну ситуацію та стан фінансового ринку країни. Це зумовлює винятковість процедури ліквідації банків та необхідність виваженого підходу в кожному окремому випадку, використання всіх можливостей максимальної прозорості процесу і згладжування можливих соціальних і економічних наслідків. На закінчення відзначимо, що вдосконалення банківського нагляду та підвищення його ефективності дозволить закріпити позитивні тенденції в розвитку банківського сектору економіки, зміцнити довіру до банківської системи з боку вкладників та інвесторів, підвищити її стійкість до криз.

Надійшла до редколегії 06.09.05

В.І. Грушко, докт. екон. наук., проф.,
М.В. Трохимченко, асп.

ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ КРАЇНИ

У статті проведено аналіз стану залучення іноземних інвестиційних ресурсів в Україну. З'ясовано роль зовнішніх інвестицій у забезпеченні сталого економічного розвитку. Розглянуто основні тенденції розвитку інвестиційної сфери. Запропоновано напрями удосконалення інвестиційної політики держав, зважаючи на обмежені можливості економіки України.

The article reviews the investment progress in Ukraine and analyses the effect of foreign investments on the stable economical progress in the country. The author studies major investment trends and proposes improvements to the investment policy.

Нині інвестиційні ресурси у світі – один із найважливіших чинників економічного розвитку будь-якої країни. Часто внутрішній інвестиційний потенціал держави є недостатнім для забезпечення необхідного рівня інвестиційних вкладень. Особливо потребують зовнішніх інвестицій економіки країн, що перебувають у стані трансформації, де найбільше відчувається брак приватних та державних інвестиційних ресурсів.

Україна є країною з вражаючим простором для інвестиційної діяльності завдяки багатим природним ресурсам, значному людському потенціалу, розвиненій ін-

фраструктурі, високій потенційній ємності внутрішнього ринку. Але на сьогодні вони ще не беруть повноцінної участі у виробничому обороті, не є активним капіталом.

Для України проблема масового залучення іноземних інвестицій все ще залишається нагальною. Країна досі має відносно низький рівень інвестицій на одиницю населення, і перспективи швидкого збільшення рівня цього показника залишаються невизначеними. На сьогодні відчувається гостра нестача власних економічних ресурсів, необхідних для відновлення національного виробництва, стабільного економічного розвитку країни,